

Actas do **S**impósio Ricardo **Carvalho** Calero Memoria do **S**éculo

Edición de
Teresa López e Francisco Salinas

Editan:

© **Departamento de Galego-Portugués,
Francés e Lingüística
da Universidade da Coruña**
Campus de Elviña, s/n. A Coruña

© **Asociación Sócio-Pedagóxica Galega**
r/ Laracha, 9, entrechán
15010 A Coruña
Teléfono e fax: 981 27 82 59

Deseño gráfico do Simposio: Torné Asociados

Deseño da edición e maquetación: Antonio Souto

Impresión: Imprenta Provincial

Dep. Legal: C-617-02

I.S.B.N.: 84-89679-66-5

I.S.B.N.: 978-84-9749-767-1 (electrónico)

DOI: <https://doi.org/10.17979/spudc.9788497497671>

Actas do **S**impósio
Ricardo **C**arvalho Calero
Memoria do **S**éculo

Edición de Teresa López e Francisco Salinas

Organizan:

Colaboran:

Organización

Departamento de Galego-Portugués,
Francés e Lingüística da Universidade da Coruña
Asociación Sócio-Pedagóxica Galega

Presidencia de Honra

Mª Ignacia Ramos.

Comité Científico

Profª Doutora Mª Victoria Carballo-Calero Ramos (Universidade de Vigo).
Isaac Díaz Pardo.
Francisco Fernández del Riego.
Prof. Doutor Justo González Beramendi (Universidade de Santiago de Compostela).
Prof. Doutor Basilio Losada Castro (Universitat de Barcelona).
Profª Doutora María Camino Noia Campos (Universidade de Vigo).
Prof. Doutor José Luis Rodríguez Fernández (Universidade de Santiago de Compostela).
Prof. Doutor Jurjo Torres Santomé (Universidade da Coruña).

Comité Organizador

Coordenación: Teresa López (Universidade da Coruña), Francisco Salinas Portugal (Universidade da Coruña).

Presidente: Carlos Paulo Martínez Pereiro (Universidade da Coruña).

Vicepresidente: Alberte Ansede (Asociación Sócio-Pedagóxica Galega).

Vogais: Pola Universidade da Coruña: Manuel Ferreiro, Xosé Ramón Freixeiro, Elisardo López Varela, Luciano Rodríguez, Goretti Sanmartín e Laura Tato.

Pola Asociación Sócio-Pedagóxica Galega: Xoán Costa, Teresa Fiaño, Anxo Gómez Sánchez e Mª Xosé Bravo.

Secretario: Xosé Manuel Sánchez Rei (Universidade da Coruña)

Secretaría do Simposio: María Calvo, Xoán Carlos Lagares.

Índice

Presentación	7
Prólogo	
José Luis Meilán Gil	9
Conferencia Inaugural	
Ricardo Carvalho Calero, Gallaecia Magna. José Luís Rodríguez	11
A investigación lingüística e literaria	29
Como sair do cerco. A legitimación galeguista da Literatura Galega por Carvalho Calero e a génese da súa centralidade no campo da crítica literaria. Elias J. Torres Feijó	31
A obra lingüística de Carvalho Calero. Ramón Mariño Paz	67
A narrativa	107
A narrativa de Carvalho Calero na encrucillada dos anos cincuenta. Manuel Forcadela	109
A descrición na obra narrativa de Carvalho Calero. Análise retórica e hermenéutica. Arturo Casas	119
Do carácter híbrido na narrativa breve de Carvalho Calero. (Da ambigua verdade intempestiva de <i>Aos amores seródios</i>). Carlos Paulo Martínez Pereiro.....	137
A poesía	161
O discurso metapoético de Ricardo Carvalho Calero. Xosé María Álvarez Caccamo	163
As pegadas de Manoel Antonio na poesía de Ricardo Carvalho Calero. Kathleen March	171
Carvalho Calero. Mitos para un exilio. Pilar Pallarés	183
O teatro	203
Carvalho Calero: o Teatro e a Vida. João Guisan Seixas	205
Carvalho Calero no diagrama da comunicación dramática. Carballo, poeta dramático e ironista. Araceli Herrero Figueroa	227
A intervención política e cultural	249
O compromiso cultural de Carvalho Calero: a reintegración lingüística galego-portuguesa. José-Martinho Montero Santalha	251
Reflexións sobre a Segunda República. Xosé Ramón Barreiro Fernández	263
Carballo Calero, un xove nacionalista. 1926-1936. Justo Beramendi.....	281
O home	295
Algúns recordos de Carvalho Calero. Isaac Díaz Pardo	297
Ricardo Carvalho Calero: a elegancia do intelectual comprometido. Miguel Anxo Fernán-Vello.....	301
O profesor, o mestre, o amigo: evocación saudosa. Aurora Marco.....	309
Clausura do Simposio	
Carvalho Calero novelista. Darío Villanueva.....	323
Apéndices	341
Apéndice fotográfico.	343
Ricardo Carvalho Calero escribe a Xosé Filgueira Valverde. Dados para a antoloxía da poesía galega do ano 1936. Teresa López.....	349

3

Carballo Calero, un xove nacionalista. 1926-1936

Justo Beramendi

DOI: <https://doi.org/10.17979/spudc.9788497497671.281>

O obxecto destas páxinas é situar a Carballo Calero na matriz ideolóxica e política na que iniciou a súa andaina pública e a súa traxectoria intelectual. Esa matriz foi o nacionalismo galego, primeiro nos seus anos de eclipse forzado pola dictadura de Primo de Rivera, logo no seu vizoso rexurdir durante a Segunda República. Este decenio longo, que vai dende a súa chegada a Compostela en 1926, con a penas dezaseis anos, até a súa participación na Guerra Civil co exército republicano, é o único período de actividade política propiamente dita na súa vida.

Como sabemos por el mesmo (Fernán-Vello e Pillado 1986: 32-38), antes de iniciar os seus estudos universitarios relacionouse en Ferrol, aínda adolescente, con algúns dos que protagonizaran na década anterior o nacemento das Irmandades da Fala, e concretamente cun Xaime Quintanilla, a quen Carballo lembra só como socialista e sempre falando castelán en público, e cun Rodrigo Sanz que xa en 1918 abandonara as Irmandades por non querer dar o salto do rexionalismo ó nacionalismo. Parece ser que estes contactos limitáronse ó eido da literatura e non acordaron galeguismo ningún no noso mozo. É moi posible porque, de certo, o grupo nacionalista ferrolano, moi activo entre 1917 e 1922 baixo a dirección do propio Quintanilla e de Ramón Villar Ponte, deixara de dar sinais de vida mesmo antes do golpe de Estado de Primo de Rivera de setembro de 1923 por mor da afiliación do primeiro ó PSOE e da marcha da cidade do segundo. E de feito, ó contrario do que acontecerá na maioría das cidades e vilas de Galicia, Ferrol non presenciara en 1930-1931 o rexurdimento do nacionalismo organizado. Habrá que agardar nada

menos que até agosto de 1932, oito meses despois da fundación do Partido Galeguista, para que *A Nosa Terra* anuncie a constitución do Grupo Galeguista ferrolán, feito co que de seguro xa tivo moito que ver Carballo Calero.

Xa que logo, o ambiente da súa cidade natal non era daquela moi propicio para que un xove se achegase ó nacionalismo. O caso de Santiago era diferente. Aquí, a semente das Irmandades ficaba viva, malia as prohibicións da ditadura. A Delegación compostelana da Irmandade Nazionalista Galega desaparecera en 1924, pero o pulo galeguista pervivía entre os seus antigos afiliados, non moi numerosos pero suficientes para faceren novos adeptos, nomeadamente entre os estudantes universitarios, aínda que non só entre eles. Proba disto é a fundación, en plena ditadura, da minúscula Mocidade Cultural Galega de Santiago (1925-1927) polo dependente de comercio Manuel Beiras e o óptico Xavier Pardo, que intentaron tamén unha fallida experiencia editorial. A maioría daqueles nacionalistas, adultos e mozos, agrupábanse arredor do Seminario de Estudos Galegos dende a súa creación en 1923. E foi un dos seus fundadores, Ramón Martínez López, quen orientou a Carballo cara o galeguismo, segundo el mesmo nos di. Por esa vía, o noso estudante de Dereito empeza a colaborar co SEG e entra nos círculos do galeguismo. Asemade fai as súas primeiras armas como dirixente da Asociación Profesional de Alumnos da súa facultade e da Federación Universitaria Escolar galega.

A finais de 1928 o seu compromiso co nacionalismo era xa forte de abondo para levalo a participar no reducido grupo que intentou, sen éxito, reorganizar as Irmandades na clandestinidade a partir dunha reunión, probablemente na casa de Camilo Díaz na rúa das Hortas de Santiago, á que asistiron Federico Zamora da Coruña, Vicente Risco, Florentino L. Cuevillas e Ramón Otero por Ourense, e Paulino Pedret, Camilo Díaz, Antón Fraguas e Ramón Martínez López por Santiago.¹ Acordaron fundar “unha organización nacionalista pura, sin parlamentarismo, nin regamentos, o mais segreda, rápida e eficaz posibre”, da que Otero foi elixido provisoriamente “cabazaleiro supremo”. Aínda que esta organización non callou, indica alomenos a vontade de manter vivo o nacionalismo contra vento e marea.

Neses anos finais da Dictadura, Carballo publicou tamén algúns artigos de carácter político en *El Correo Gallego* (daquela radicado en Ferrol), entre eles un no que criticaba dende unha óptica democrática o proxecto de Constitución promovido pola Dictadura en 1929.

¹ Coñecemos esta reunión e os seus resultados por unha carta de Otero Pedrayo a Losada Diéguez, datada en Ourense o 3 de marzo de 1929, que se conserva entre os papeis do segundo no Pazo de Moldes.

A forzada dimisión de Primo de Rivera e a súa substitución pola chamada “dictablanda” de Dámaso Berenguer trouxo consigo unha maior tolerancia das autoridades coas actividades da oposición. Aproveitando ese marxe de liberdade de facto, tódalas tendencias políticas reactiváronse e procuraron prepararse para o previsible fin da dictadura e dunha monarquía que vencellara a súa sorte á do réxime militar. Nese ambiente agromaron en todas partes as accións dos universitarios a prol da instauración da democracia. Tamén en Compostela, onde Carballo Calero ten un especial protagonismo como dirixente estudiantil, especialmente nos enfrontamentos de xaneiro de 1931 co alcalde Felipe Gil Casares.² Meses antes fora elixido para falar en nome de tódolos “escolares” da Universidade na solemne ocasión da inauguración do curso 1930-1931, o que indica que algúns xoves galeguistas gozaban entre os seus compañeiros dun ascendente moi superior ó que tiñan os seus maiores sobre o conxunto da sociedade galega.

Carballo adicou case todo ese breve discurso (Carballo Calero 1930a) a avogar por unha organización dos estudantes “para fines profesionales, porque sólo la profesionalidad es aglutinante capaz de unirlos a todos”, aínda que respectando sempre a ideoloxía de cada cal. Na súa opinión, a formación de grupos universitarios segundo criterios políticos sería nociva para a universidade e para os estudantes en canto estudantes:

Formen en buena hora los estudiantes, fuera de la Universidad, núcleos políticos animados de cualquier pensamiento; luchen como su razón les dé a entender por el triunfo de sus ideales políticos. Pero cuando se trate de la Universidad, cuando se trate de sus deberes escolares, no constituyan más bloque que el profesional, no batallen sino para estudiar, para aprender y para impedir que no se estudie o no se enseñe.

Porén, ó final apartouse algo do seu papel de voceiro corporativo para introducir, en clave galeguista, a reivindicación de que

la Universidad gallega lo sea de cuerpo entero. En esta hora jubilosa en que parece que los pueblos que integran el Estado español acusan con más relieve que nunca su afán de personalidad y su ansia de vida propia, la clase escolar gallega auténtica cree cumplir un deber ineludible solicitando por mi boca la galleguización de su Universidad. Galicia existe; y por existir tiene derecho a una cultura propia; y para ello es preciso que tenga un propio centro de cultura. Aspiramos a crear una vida universitaria auténticamente gallega; aspiramos a obtener un espíritu gallego en la aulas de la Universidad. El primer paso hacia esos ideales es lograr que en nuestras cátedras coexista oficialmente con el castellano, nuestra lengua vernácula.

² Como sabemos ben, o propio Carballo publicou a crónica destes feitos (Carballo Calero 1931).

Meses antes, xa expresara públicamente a súa insatisfacción polo escaso desenvolvemento do galeguismo entre os universitarios (Carballo Calero 1930b). Na súa opinión, se ben salientaban na súa loita pola liberdade, “esta gloria dos estudantes galegos ten un carácter *importado* que non podo me acostumar a ollalo como algo verdadeiramente xurdio. Pois é mester dicilo: falla nos estudantes de Compostela un espírito galego”. De aquí o mimetismo de que adoeceían respecto de todo o que viña de Madrid. Un mimetismo que os levaba, por exemplo, a erguer a bandeira vermella sen ser revolucionarios, só porque o facían en Madrid, ou a admiraren a Unamuno cando este, polo seu pechado españolismo, debería ser inaceptable para os galegos.

Antes de seguir co relatorio das actividades políticas de Carballo Calero, vexamos qué ideas inspiraban esas actuacións. De vocación principalmente literaria, non son moitos os seus escritos e pronunciamentos doutriniais pero abundan para amosarnos o fundamental desas ideas. Por suposto, o cerne dese pensamento era o común a tódolos nacionalistas do momento: o corpus ideolóxico elaborado polos homes da xeración precedente (os Villar Ponte, Porteiro, Viqueira, Peña Novo, Losada) e moi especialmente por Vicente Risco, do que a influencia teórica (que non política) seguía a ser omnipresente. Carballo Calero, xa vello, pretenderá desmarcarse dun Risco politicamente incorrecto dende 1936 afirmando que a *Teoría do nacionalismo galego* significou pouco para el e que, en consecuencia, “non recordo que [Risco] exercera sobre min influencia decisiva” (Fernán-Vello/ Pillado 1986: 58-63). Pésima memoria a súa, e tamén a dos seus entrevistadores. Por se a natureza das súas ideas, que veremos de seguido, non abundase, temos un artigo de Carballo expresamente adicado á cuestión e publicado nada menos que a finais de 1934, cando as súas discrepancias políticas con Risco eran notorias (Carballo Calero 1934). Neste texto, logo de establecer unha clara diferenza entre a súa xeración “inorgánica e revolucionaria” e a de Risco, di:

O dreito de Risco ao consulado epónimo somente poderá negalo a envexa. Il sinte mellor que ninguén a existencia colectiva de todos. É o filósofo da xeneración, o máis conscente dos seus membros. Unha especie de segredario xeral espíritoal do seu grupo.

E a continuación fai unha análise relativamente ecuánime da obra desa xeración á que cualifica de “incompleta” por non ter feito ren no eido da música e ser pouco importante no da pintura e sobre todo no das

ciencias da natureza debido a que os científicos “non soen sentir a emoción humanística do galeguismo”. En cambio, salienta o gran labor desa xeración na literatura, na prehistoria, na filoloxía, na xeografía e na etnografía.

Está claro que, en tempo real, Carballo asumía, como non podía ser menos, a súa filiación ideolóxica. E que bebía en Risco as bases fundamentadoras do seu nacionalismo, o que non impedía que, como veremos, discrepase abertamente del no relativo ás aplicacións programáticas e tácticas desas bases. Por iso pensaba que Galicia era unha nación definida en clave murguiano-risquiana. E proclamaba³:

Somos galeguistas porque somos galegos [...] Somos galeguistas porque é a única maneira de ser reflexivamente galegos; e pra un galego, ser irreflexivamente tal, xacer como unha pedra, na coleitividade galega, é unha forma de non ser.

Na xeografía, na etnografía, na filoloxía e na historia galegas acouga un espírito senlleiro que diseña o perfil dos nosos artistas rústicos, que nutre o miolo da nosa fala e dirixe as pasadas da nosa vida.

E logo de repetir o que dende 1918 viña sendo o núcleo da diagnose nacionalista dos males do país (centralismo, carencias en portos, ferrocarrís e estradas, servidume tributaria, arancel proteccionista, problema campesiño e opresión cultural), remata cunha afirmación que é unha glosa dalgunhas pasaxes da *Teoría...* de Risco, aínda que aquí aplicada, loxicamente, á Universidade:

Galicia eisiste. E por eisistir, ten dereito a unha cultura propia. Pra tela, precisa un propio centro de cultura. Este ten que ser a nosa Universidade.⁴

³ AOS ESCOLARES. AOS UNIVERSITARIOS. AOS GALEGOS. Manifiesto dos universitarios galeguistas redactado por Carballo Calero. Distribuído en folha solta e publicado tamén en *A Nosa Terra* e en *El Pueblo Gallego* (13.3.1933).

⁴ En consecuencia, pide a galeguización da Universidade e a súa vinculación cos problemas de Galicia, algo que se concretaba en: “1. Autonomía de Galicia; 2. Independencia universitaria en relación a Madrid; 3. Federación Oficial Escolar Universitaria única e galega; 4. Igualdade de dereitos pra o galego con relación ao castelán; 5. Establecemento de cátedras permanentes de cultura galega”.

En consonancia con este nacionalismo, subordinaba todo ó obxectivo do autogoberno de Galicia. Por iso criticaba nos anos trinta a aqueles que militaran nas Irmandades e agora pertencían ás formacións republicanas “e por ahí andiveron desempeñando gobernos civís baixo o bienio azañista” (en alusión ós Peña Novo, Blanco Torres, etc.) porque vían “na República e nos republicáns algo máis que un medio pra conseguir as liberdades da Terra”.

E como case todos os seus compañeiros entendía esas liberdades en clave federalista. Xa o decía en 1930 (Carballo Calero 1930b):

Coido que non se pode pedir menos pra estrutura política de España que o federalismo. N-esto están conformes todos os espritos seriamente adiantados [...] Mais é preciso que a estrutura política coincida coa estrutura social. É preciso favorecer o rexurdimento das características nacionais ou rexionales, é mester arelar unha vida sinxela, natural, propia.

Os contidos concretos deste federalismo nacionalista desenvólvense polo miúdo no anteproxecto de Estatuto de Autonomía que redacta xunto con Luis Tobío por encargo do Seminario de Estudos Galegos, e ó que Alexandre Bóveda engadiría a coñecida *addenda* sobre a cuestión fiscal e financeira⁵. A perspectiva do proceso constituínte da República levou ós redactores a esta definición:

Art. 1º. A Galiza é un Estado libre dentro da República Federal Española.

O federalismo radical que alenta nesta definición tradúcese nun alto grao de diferencialismo a efectos non só políticos senón incluso civís. E así, aínda que o art. 8 dicía que os dereitos fundamentais dos galegos virían dados pola Constitución Federal, o art. 6 establecía que, a efectos do Estatuto, eran galegos os fillos de galegos nados dentro e **fóra** de Galicia, ademais dos naturais doutros lugares que estivesen afincados no país. E o art. 7 colocaba tódolos bens raíces baixo as leis do Estado galego, se ben para os bens mobles rexirían as leis da nacionalidade do posuidor. Segundo o art. 26, contra as resolucións do poder galego en materias da súa competencia non cabería recurso perante o poder central. E por último, en cuestións económicas, o Estado galego tería plena competencia sobre o réxime tributario, agás as aduanas. Aínda así, as tarifas do arancel fixaríanse mediante acordo entre os gobernos federal e galego (art. 29.1). Sería a Asamblea galega a que aprobaría o presuposto e as leis que fixasen tanto os impostos directos e indirectos como a débeda pública (art. 32). En cambio, no art. 33 renúnciase parcialmente ó sistema de concerto que viña preconizando o nacionalismo: “O Estado Galego contribuirá ás cargas da Federación española coa cantidade que determiñe a lei de presupostos gæraes do Estado hespañol.”

Á parte disto, segundo o art. 29, o Estado galego sería soberano nos seguintes ámbitos: organización local; administración de xustiza; mando da policía, da que a organización sería competencia do poder central; débeda pública; política social; ensino en tódolos graos; ferrocarrís, estradas e tráfico marítimo “de interés predominante galego”; réxime de banca e crédito; dominio público; beneficencia; sanidade; lexislación civil; establecementos penitenciarios; réxime de espectáculos e xogos.

5 *Anteproyecto de Estatuto da Galiza*, Santiago, Seminario de Estudos Galegos, Seizón de Ciencias Sociais, Jurídicas i-Económicas, 6 de maio de 1931 (Santiago: Imprenta Paredes); e *Exposición presenta pol-a poñenza encargada de redactar o Anteproyecto de Estatuto da Galiza*. maio 1931, Seminario de Estudos Galegos, Seizón de Ciencias Sociais, Políticas i-Económicas, 11 de xullo (Pontevedra: Casa Antúnez).

Respecto do sistema político, elixírase cada catro anos e por sufraxio universal unha Asemblea lexislativa, da que emanaría o executivo ou Consello de Galiza. Este, á súa vez, nomearía un presidente que tería un mandato dun ano. A Asemblea podería revocar o Consello por maioría absoluta. Próponse, pois, un réxime parlamentario con goberno colexiado, que contrasta coa solución máis presidencialista que prevalecería no texto de 1932.

Pero, como sabemos ben, a Constitución de 1931 faría inviable o carácter federal destes proxectos.

Por outra parte, e consonte coa querencia do nacionalismo galego polas formas de democracia directa, o anteproxecto facilitaba considerablemente a práctica da iniciativa popular e o referendo:

Art. 19. Toda lei votada pol-a Asambreia será sometida a referéndum si, dentro dos trinta días seguintes á súa votación, pídeno eisí cinco mil electores.

Un proyeito de lei artigoado, presentado á Asambreia coa firma de 10.000 eleitores, obriga a ista a deliberar sobr'il no prazo d'un ano. O acordo someteráse a referendum.

No mesmo teor de coherencia co ideario nacionalista, o anteproxecto intenta erradicar a figura do político profesional, introduce a división do mundo rural en parroquias, instaura a "plena autonomía" municipal, recoñece a substantividade do dereito foral galego e, naturalmente, procura a regaleguización do país. Esta última pasaba necesariamente pola oficialización da lingua galega e a súa incorporación ó ensino e á Administración pública. Neste último aspecto, o anteproxecto era radical:

Art. 2º [...] Non poderán desempeñar na Galiza cárregos públicos os que non coñezan a lingua galega.

Art. 40º.- (Disposición transitoria). Os funcionarios que, ô tempo de entrar en vixencia este Estatuto, exerzan as súas funcións na Galiza, conservarán os seus cárregos axeitados a nova estreitización administrativa, sempre que sexan galegos, segundo o art. 39, e reúnan os demais requisitos.

⁶ Estes requisitos de nacionalidade, case equivalentes ós dun Estado soberano, non podían ser asumidos polas forzas non nacionalistas. De aquí que o texto estatutario aprobado en 1932 só recollese parcialmente o anterior: "Art. 4º [...] Los funcionarios que actúen en la Región deberán conocer la lengua gallega".

O tal art. 39 definía como galegos, ós efectos do Estatuto, a quen o fosen pola súa ascendencia e aqueles outros que, resindido en Galicia, manifestasen a súa vontade de adquirir tal condición.⁶

Pero o texto incluía tamén cláusulas socioeconómicas que, indican o predominio da tendencia máis democrática e socialmente avanzada do

nacionalismo na súa redacción. Tal é, por exemplo, a reforma fiscal, imprescindible para financiar algunhas políticas como o fomento das cooperativas ou a banca pública que as fixese posibles:

Art. 34. Existirá un imposto directo único que gravará as rendas, cun gravamen maor para as rendas que proveñan do capital que pra as que procedan do traballo, i-eximindo d'imposto as rendas do traballo menores da cantidade que a lei correspondente determiñe.

Art. 35. Haberá ademais os impostos indireitos que se establezan con arreglo ás leises.

Isto, que hoxe nos parece normal, era daquela revolucionario en materia facendística. Nesa vea, o texto inclúe mesmo grandes declaracións de principios absolutamente impracticables na economía real de mercado que, con máis ou menos matices, todos eles asumían, pero que indican a súa vontade de reforma social:

Art. 30-b) garantir o traballo a todol-os cidadáns, segundo as suas condizóns e as suas necesidades, con arreglo as eisixencias da xustiza social.

c) Regular a propiedade rural de xeito que veña ficar ceibe de toda carga pra o que a traballa.

.....

d) proporcionar a todol-os cidadáns os meios necesarios pra o seu preno desenrolo espiritual.

Consecuente con todas estas ideas, Carballo participou activamente nos sucesivos ensaios de reorganización do nacionalismo que tiveron lugar en Santiago, dentro do movemento xeral no mesmo sentido que se produciu en toda Galicia dende os primeiros meses de 1930 e sobre todo logo da VI Asamblea das Irmandades, tida na Coruña os días 26 e 27 de abril.

En cumprimento dos acordos adoptados alí, refundouse na primavera a Irmandade de Santiago. Meses despois este grupo acentuou o seu carácter político adoptando o nome de Asociación Nacionalista de Santiago, que presidía Xoan Xesús González. Entre os seus corenta e tantos membros convivían de momento tódalas xeracións e tódalas tendencias ideolóxicas do galeguismo. Na dereita situábanse Manuel Banet, Camilo Díaz, Manuel Beiras, Pura Lorenzana e os sacerdotes Paulino Pedret, Xosé Cabada e Manuel García. Na esquerda, formada maioritariamente polos xoves, abondaban nomes de gran futuro: Ángel Brage, Álvaro Cunqueiro, Francisco Fernández del Riego, Sebastián González, Mario Granell, Luís Seoane, Arturo Cuadrado, Luís Tobío ou o propio Carballo Calero.

No ano seguinte, logo do advenimento da República, a necesidade de definirse perante cuestións diferentes da nacional (como a relixiosa ou a social) escindiu transitoriamente esta unidade orgánica, dando lugar á Esquerda Galeguista que, se ben era unha organización de ámbito galego, tiña o seu centro de gravidade en Compostela. Ademais dos integrantes da esquerda da ANS xa citados, pertencían tamén á EG, entre outros, Anxel Casal, Alvaro das Casas, Xosé Eiroa e Antón Fraguas. Tanto ANS como EG entrarán en decembro na constitución do Partido Galeguista.

Vemos, pois, a Carballo Calero situado politicamente na banda esquerda do nacionalismo neste tránsito da monarquía á república. As crónicas recollen a súa presenza na asemblea fundacional do PG (Pontevedra, 5-6 de decembro de 1931), pero ningunha intervención súa nos debates. Con todo, foi elixido para o primeiro Consello Directivo do novo partido⁷, co que entrou no núcleo dirixente.

Sen embargo, cecais por coincidir coa súa marcha de Compostela en 1932 e coa preparación dos exames para a praza de funcionario do Concello de Ferrol, a penas aparece nas fontes nos dous anos seguintes. Tampouco non forma parte do equipo central de conferenciantes e oradores do partido, ó contrario que outros compañeiros de xeración (como Luis Tobío, Sebastián González ou Francisco Fernández del Riego). É probable que, alonxado dos grandes centros de actividade do galeguismo nese momento (Pontevedra, Vigo, Ourense e Santiago) e ocupado en iniciar a súa carreira profesional, adicase tódalas súas enerxías políticas á creación e consolidación do Grupo Galeguista de Ferrol, o que non era doado, como vimos. Segundo as miñas pescudas, este grupo chegou a contar con 31 afiliados⁸. Carballo ocuparía a súa presidencia en 1936.

O 10 de setembro de 1932, presentou unha emenda ó anteproxecto de Estatuto de Autonomía aprobado na asemblea de municipios celebrada en Santiago, no sentido de que o os conselleiros fosen nomeados e cesados polo presidente do Consello de goberno, e non polo presidente de Galicia. A emenda foi aceptada pola comisión redactora (Cores Trasmonte 1998: 230-232 e 348-349).

O seu protagonismo na vida interior do PG empeza a recuperarse algo despois das eleccións xerais de novembro de 1933 nas que, como sabemos, triunfaron as dereitas. O nacionalismo galego concurrira en solitario e, aínda que obtivo en votos uns resultados moi aceptables en toda Galicia, perdeu os seus dous deputados. Isto, unido á política

⁷ Xunto con Pedro Basanta, Luis Tobío, Álvaro das Casas, Xosé Núñez Búa, Ramón Martínez López, Víctor Casas, Manuel LUGRÍS Freire, Plácido R. Castro, Vicente Risco, Manuel Banet Fontenla, Valentín Paz Andrade, Antonio Alonso Ríos, Alexandre Bóveda e Xosé Filgueira Valverde. Os deputados Alfonso R. Castelao e Ramón Otero Pedrayo tiñan voz pero non voto no Consello.

⁸ Entre os que había 8 empregados, 4 comerciantes, 4 obreiros, 2 estudantes, 2 profesores, 1 arquitecto, 1 viaxante de comercio, 1 mariñeiro, 1 chófer e 1 practicante.

antigaleguista e antiautonomista dos gobernos do chamado “bienio negro”, avivou no seo do PG as tensións entre os neotradicionalistas, opostos ó carácter laico da República e a calquera alianza cos partidos republicanos, e os demócratas, convencidos de que a consecución da autonomía só era posible mediante unha alianza coas esquerdas españolas. Este asunto foi o centro dos debates habidos na III Asemblea do PG (Ourense, 13-14 xaneiro 1934) que, malia a táctica illacionista defendida daquela por Vicente Risco e Iglesia Alvariño, apoiou finalmente as teses de Suárez Picallo e Víctor Casas e aprobou a colaboración cos partidos de esquerda para avanzar cara á “autodeterminación” e á “republicanización”⁹.

Carballo non asistiu pero axiña fixo pública a súa postura mediante un artigo cun título expresivo de abondo: “Xa somos esquerda”¹⁰. Nel abordaba o problema dunha posible escisión entre esquerdas e dereitas galeguistas. Na súa opinión, a febleza numérica do partido “escorrenza toda probabilidade racional de coidar na división”. Con todo, a polarización da sociedade en Galicia e en España era unha realidade ineludible. “E por imperativo vital hay que tomar posición n-un ou n-outro bando”. Para el, “o Partido Galeguista non pode dudar: téñese que situar da banda da esquerda” porque “da dereita nada pode agardar Galicia”. Ademais, “somos xa esquerda, porque os galeguistas cristiáns tiveron sempre unha ampla visión dos problemas cujas solucións programáticas definen o esquerdismo”. En calquera caso, o esencial era “salvar a nosa obra de perecer no berce dourado de un idealismo valeiro”, en alusión benévola ós Risco e compañía.

Pero os acordos maioritarios da III Asemblea non solucionaron o pleito. Dez meses despois, a chamada revolución de outubro e a represión posterior, non só contra os revolucionarios, senón contra toda a oposición, nacionalistas galegos incluídos, acentuaron aínda máis a proclividade da maioría do PG a unir as súas forzas co resto dos partidos democráticos e autonomistas para intentar saír dunha situación tan desfavorable. De feito, a dirección do partido, lexitimada por eses acordos e pilotada polos expatriados Castelao e Bóveda, negociou coa Izquierda Republicana de Azaña –que absorbía daquela ó Partido Republicano Gallego de Casares Quiroga– as condicións dunha posible alianza. E isto alporizou á dereita galeguista.

Neses meses, Carballo non prodiga as súas intervencións públicas. Non obstante, nunha ocasión (Carballo Calero 1935a) denuncia a disolución do Parlamento de Cataluña e disculpa a Lluís Companys polo conato de sublevación, que apón ás presións dos elementos de Estat Català dentro de Esquerra Republicana de Catalunya.

⁹ Vid. a extensa crónica da Asemblea en *A Nosa Terra*, 28.1.1934.

¹⁰ *A Nosa Terra*, 10.2.1934.

As espadas estaban en alto cando se convocou a IV Asemblea do PG para os días 20 e 21 de abril de 1935 e ambos bandos defendían abertamente as súas posturas nás páxinas de *A Nosa Terra* e do *Heraldo de Galicia* de Ourense, voceiro oficioso da dereita do partido. Carballo entrou en liza poucos días antes cun artigo (Carballo Calero 1935b) no que arremetía contra esa dereita decindo que os contrarios á alianza cos republicanos vivían “no limbo”, porque “non coído que teñamos fundado o Partido pra esmorecer contemplando o umbigo da Galicia”. E remataba salientando o autonomismo de Azaña e a necesidade de entenderse con Izquierda Republicana.

Desta vez Carballo si asistió, e en lugar destacado, pois ocupou unha das vicepresidencias da Mesa da Asemblea, presidida por Xosé Núñez Búa (a outra vicepresidencia foi para Ánxel Casal). Cando chegou o punto decisivo, o debate e votación da memoria da Secretaría Política, que incluía a cuestión das alianzas, foi Carballo Calero quen falou en nome de tódolos que presentaran propostas de apoio ás xestións da dirección. O cronista recolleu así a súa intervención¹¹:

Estima que o Comité respondeu perfectamente ao ordenado na III Asamblea. Que debe ser reelegido para que poida levar a remate as xestións comenzadas e que non poideron aínda cristalizar en feitos reaes debido aos sucesos políticos.

Di que o que se discute é un punto que atañe somentes ao aspecto de táctica a seguir pol-o Partido que non ten que ver co seu programa e disciplina.

O Partido por ser político tén que aterse a unha realidade de feitos e seguila conmo sexa mais non furtando o problema.

Recorda as conquistas acadadas nos primeiros tempos de galeguismo no orde cultural e do espírito. Mais hoxe, artellado o galeguismo en partido político, ten que aituar congruientemente.

Sinala a posición crara das dereitas que autuan en Galicia, abertamente nemigas do galeguismo, de Galicia e da súa autonomía. Por ese lado nada temos que facer. Pol-o tanto, no caso de acordar a intelixencia con outras forzas está craro que somentes poden ser as de esquerda. Di que os partidos republicáns que en Galicia aituaron nos primeiros tempos da República xa non existen. Pol-o tanto non é oportuno falar d-eles.

Fala de Izquierda Republicana e fala do gran castelán Azaña, estadista comprensivo, de envergadura incomparable que soupo enxerguer o problema dos pobos hespañoles como o demostra a Constitución e o Estatuto de Catalunya.

¹¹ *A Nosa Terra*, 27.4.1935.

Sinala o caso dos nacionalistas vascos que, habendo un partido confesional e outro aconfesional, saben cingirse na defensa de Vasconia. Si en Galicia houbera os dous partidos podíase pensar no feito mais non habendo mais que ún, que ten a súa posición nidiamente marcada respecto a concencia individual dos seus afiliados, por riba de todo está o galeguismo que nos une.

Remata facendo consideracións encol do tema que se trata e tendo a esperanza de que se resolverá como convén a Galicia e ao Partido.

O seu discurso foi fondamente apraudido.

Pero os aplausos non impediron a confrontación. Contra esa liña de actuación interviron Ramón Otero Pedrayo, en nome da minoría dereitista do Grupo Galeguista de Ourense, e Xosé Sesto, como voceiro dun grupo de afiliados de Pontevedra que, encabezados por Xosé Filgueira Valverde, se escindiría despois da Asemblea para formar a Dereita Galeguista de Pontevedra. Mais desta volta non conseguiron ren porque ó cabo se aprobou por ampla maioría a deriva cara a esquerda. Para rematar a xogada, o propio Carballo, en nome do Grupo Galeguista de Ferrol, propuxo e obtivo a adhesión do PG á nota en defensa da República que publicaran Izquierda Republicana e Unión Republicana o 12 de abril.

A destacada actuación de Carballo nesta asemblea culminou coa presidencia da sesión pública de clausura que tivo lugar as sete da tarde do día 21 no pavillón da Ferradura de Santiago. Actuando como voceiro do partido perante a sociedade, informou dos acordos adoptados e invitou ó pobo galego a traballar por Galicia e pola República.

Este é sen dúbida un dos seus momentos de maior protagonismo público. Pero non sería o único. Nos meses seguintes, o PG, en cumprimento dos acordos adoptados, asinou un pacto con Izquierda Republicana e por esa vía entrou despois nas negociacións para a formación do Frente Popular en Galicia. O seu funcionamento interno radicalmente democrático esixía que todo isto fose aprobado directamente polas bases e con tal fin convocouse unha Asemblea Extraordinaria para o 25 de xaneiro de 1936 en Santiago.

A traxectoria ascendente de Carballo Calero plasmouse na súa elección como presidente da Mesa. Aprobadas por aclamación as xestións do Comité Executivo, o que implicaba o refrendo á entrada no Frente Popular, pasouse a decidir por votación os militantes que debían figurar nos postos reservados ó PG nas candidaturas da coalición. Aínda que

estes eran só catro ou cinco (aínda no remataran as tirapuxas dentro do Frente Popular para o reparto definitivo), entraron en **liza 27 nomes**. O máis votado foi Castelao, con 1.785 votos, seguido de Suárez Picallo (1.775), Antón Villar Ponte (1.771) e Alexandre Bóveda (1.735). Carballo Calero aparece en oitava posición con 1.416 votos, un pouco por diante de Otero Pedrayo e de Paz Andrade, o que non estaba nada mal, se temos en conta que persoeiros moi importantes do partido ficaron moi por baixo deses votos. Por exemplo, Víctor Casas (680), Ánxel Casal (287) ou Ramón Villar Ponte (212).

Por último, na súa condición de presidente da Mesa, pronunciou na clausura da Asemblea un discurso que mereceu este comentario do cronista: "As súas verbas son tan fermosas i-emocionadas, que nos parece escoitar a un Otero Pedrayo mozo e pausado".¹²

Unha das consecuencias do triunfo do Frente Popular foi a dimisión do presidente da República, o conservador Niceto Alcalá Zamora. Segundo a Constitución de 1931, a presidencia cubríase por comicios específicos pero indirectos. Primeiro procedíase á elección directa duns compromisarios e logo estes decidían por maioría entre os candidatos. As eleccións de compromisarios foron convocadas para o 26 de abril de 1936. E o PG, tendo en conta os resultados das "primarias" da súa Asemblea de xaneiro, propuxo a inclusión, entre outros, de Carballo Calero nas candidaturas do Frente Popular. A nova victoria da coalición permitiulle contribuir ó acceso do seu admirado Manuel Azaña á presidencia da República.

Outra consecuencia da victoria electoral de febreiro foi, como é ben sabido, a reanudación do proceso estatutario, hibernado polos gobernos do bienio negro. Só restaba a convocatoria do referéndum. Para preparalo tivo lugar en Madrid unha reunión de deputados e copromisarios galegos, na que Carballo actuou de secretario, baixo a presidencia de Bibiano Fernández-Osorio Tafall. Nesta xuntanza acordouse celebrar en Galicia unha asemblea o 17 de maio para fixar a data (Cores Trasmonte 1998: 567-570). Esta asemblea preparatoria do plebiscito do 28 de xuño tivo lugar no día previsto na Facultade de Medicina de Santiago. Carballo participou nela, como tamén na campaña a prol do voto afirmativo e nos poucos días de ledicia que mediaron entre o refrendo popular ó Estatuto e a rebelión militar que o asolagaría todo nun mar de sangue e barbarie.

Por fortuna para el, Carballo, que acabara por libre pouco antes a licenciatura en Filosofía e Letras, estaba en Madrid o 18 de xullo,

¹² *A Nosa Terra*, 31.1.1936.

preparando os exames para o ingreso no corpo de profesores de ensino medio. O azar salvoulle a vida. Combatente no exército republicano, preso en 1939, xulgado e condenado a prisión, inhabilitado despois durante anos para o exercicio da docencia e da función pública, tivo moi difícil, como tantos vencidos, refacer a súa vida e a da súa familia. El sobreviviu. O seu galeguismo tamén. A súa actividade política, non.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Carballo Calero, R. (1930a): *Discurso leído por el señor Don Ricardo Carballo Calero, alumno de la Facultad de Derecho de la Universidad de Santiago de Compostela en la apertura del curso de 1930 a 1931* (Santiago: Imp. Paredes) [reproducido en Carballo Calero (1987): 89-94].
- Carballo Calero, R. (1930b): "Unamuno, os estudantes e a Galiza", Suplemento de *Nós*, 20.
- Carballo Calero, R. (1931): *La fuerza pública en la Universidad de Santiago* (Santiago: Imp. El Eco de Santiago).
- Carballo Calero, R. (1934): "A xeneración de Risco", *Nós*, 131-132: 182-184.
- Carballo Calero, R. (1935a): "Cousas de Cataluña", *A Nosa Terra*, 16.2.1935.
- Carballo Calero, R. (1935b): "Perante a Asamblea", *A Nosa Terra*, 13. 4.1935.
- Carballo Calero, R. (1987): *La fuerza pública en la Universidad de Santiago y otros escritos escolares (1930-1933)* (Sada: O Castro).
- Cores Trasmonte, B. (1998): *O Estatuto de Autonomía de Galicia (1932-1936). Os documentos oficiais*, (Santiago: FOESGA).
- Fernán-Vello. M. A./ Pillado Mayor, F. (1986): *Conversas en Compostela con Carballo Calero* (Barcelona: Sotelo Blanco).